К.КАРАСАЕВ АТЫНДАГЫ БИШКЕК ГУМАНИТАРДЫК УНИВЕРСИТЕТИ

Кыргыз республикасынын улуттук илимдер академиясынын манастаануу жана кёркём маданияттын улуттук борбору
Ведомстволор аралык диссертациялык кеъеш
Д.10.09.395

Кол жазма укугунда

УДК 372.8 (575.2) (043.3)

Сыдыкбаева Мира Медеркуловна

Адам жана коом маселесинин азыркы кыргыз романдарында к°рк°м интерпретацияланышы (XX кылымдын 80–90-жылдары)

Адистиги: 10.01.01 – Кыргыз адабияты
Филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу ″ч″н жазылган диссертациянын
а в т о р е ф е р а т ы

Бишкек - 2009

Иштин жалпы м″н°зд°м°с″

Теманын актуалдуулугу. Адам жана коом проблемасы - бул искусство ″ч″н (анын ичинде к°рк°м адабият ″ч″н да) эч качан эскирбеген т″б°л″кт″″ тема. Кыргыз романы да бул теманы алгач жаралган к″н″н°н б″г″нк″ к″нг° чейин ар тараптуу чагылтып келет.

30-80-жылдардагы романдар социалисттик т″з″л″шт″н °н″г″п, «г″лд°п» турган мезгилинде жана социалисттик реализм методунун жетегинде жазылып, жалпы эле СССР адабиятына м″н°зд″″ к°р″н″шт°рд°н четте калган эмес. Адам жана коом маселесин чеч″″д° да кыргыз романында ошол алкак чек болуп келгени белгил″″.

Ал эми эгеменд″″л″кк° ээ болгон б.а. 90-жылдардагы кыргыз романдарынын к°рк°м ой ж″г″рт″″ де×гээлине, идеалык-тематикалык багыттарына, деги эле жалпы °н″г″ш″н°, алардагы адам жана коом маселесин иликт°°г° постсоветтик мезгилдеги болуп жаткан идеологиялык °зг°р″″л°р, демократиялык кайра т″з″″л°р °з таасирин тийгизгендиги байкалат. Мурда °зд°р″н″н ж″р°г″н °й″тк°н маселени ачык жазууга жазуучуларга коомдук цензура м″мк″нч″л″к бербей келсе, жа×ы коомдук т″з″л″шт″н шартында с°з эркиндигине м″мк″нч″л″к т″з″лд″. Албетте, мындай тарыхый кырдаал к°рк°м ойлоонун жа×ы м″мк″нч″л″кт°р″н ачты. Натыйжада баштагы, советтик мезгилдеги чыгармалардан айырмалуу жа×ы тематикалык багыттагы, проблемалык нуктагы к°рк°м д°°л°тт°р жаралды. Ушундан улам улуттук адабият таануу илиминде мурдагы, 80-жылдарга чейинки чыгармаларды да жа×ы коомдук, маданий, идеологиялык к°з караштан кароо зарылчылыгы жана кийинки жылдардагы жаралган кыргыз романдарынын идеялык-к°рк°мд″к °зг°ч°л″кт°р″н системалуу концептуалдуу изилд°° маселеси к″н тартибине келди.

80-90-жылдардагы кыргыз романдарында Адам жана коом маселесинин призмасынан иликт°°г° алууда биз аталган маселени курч чечмелеген Ч.Айтматовдун «Кылым карытар бир к″н», «Кыямат»,

«Кассандра тамгасы», ↓.Даникеевдин «К°к°й кести», К.Каимовдун «Акырын к″тп°», З.Сооронбаеванын «Чоочун киши», М.Макенбаевдин «Карышкырдын белети», «Зона», «Б°р″л°рд″н чыйыры», «Пресс-хата», А.Алдашевдин «Жер т°л°д° ой толгоо», А.Стамовдун «Жортуул» романдарын объектиге алдык. Жогорудагы романдардын айрымдары тууралуу адабий сында айрым бир пикирлер айтылса да к°пч″л″г″ тууралуу али терех пикирлер айтылып, атайын изилд°°л°р ж″рг″з″лб°й келет.

Биздин диссертациялык ишибиздин темасынын актуалдуулугу жогоруда токтолуп °тк°н эки учур менен аныкталмакчы.

Азыркы кыргыз романдарындагы адам жана коом маселесин иликт°° ″ч″н °б°лг° болгон аргументтер т°м°нк″л°р болду:

– кыргыз романдарында адам жана коом маселеси азырынча атайын изилд°°г° алына электиги.

– XX кылымдын 80-90-жылдарында жазылган романдарда маселенин к°п кырдуу к°рк°м иликтениши жахы каармандардын жаралышы.

– тикенект″″ зым тор артындагы адам тагдырларын ачып бер″″д°г″ жахы табылгалардын арбындыгы.

– эмбриондордун укугун адамзат коомунда корголушу ж°н″нд°г″ маселенин жалпы адамзаттык, планетардык дехгээлде к°т°р″л″п жатышышын чагылдырган кыргыз романистикасындагы жахы с°з.

- адамдын коом алдында эле эмес, коомдун адамдын алдындагы милдетин терех психологиялуу, философиялуу ачып бер″″д°г″ изден″″л°р жана табылгалардын молдугу.

- проблеманын бир экендигине карабастан аны чеч″″д° ар бир жазуучунун жеке концепциясы, индивидуалдуу стилдик °зг°ч°л″кт°рг° ээ экендиги.

<u>Иштин изилд°° объектиси жана илимий булактары.</u>

Диссертациялык изилд°°°н″н объектисин 80-90-жылдардагы кыргыз романдары т″зд″. Бул жылдардагы кыргыз романдарынын ичинен

↓.Даникеевдин «К°к°й кести» (1984), К.Каимовдун «Акырын к″тп°» (1984), Ч.Айтматовдун «Кылым карытар бир к″н», «Кыямат», З.Сооронбаеванын «Чоочун киши» (1988), Ч.Айтматовдун «Кассандра тамгасы» (1996) М.Макенбаевдин «Б°р″л°рд″н чыйыры» (1994), «Зона» (1995), «Карышкырдын белети» (1996), «Пресс хата» (1998), А.Алдашевдин «Жер т°л°д° ой толгоо» (1997), А.Стамовдун «Жортуул» (1992) романдары талкууга алынды. Белгилей кетч″ жагдай, 80-90-жылдардын романдарын с°з кылаардан мурда деги эле кыргыз адабиятынын алгачкы жылдарынан б″г″нк″ биз кеп кылаар 80-жылдарга чейинки романдар ж°н″нд° с°з козгобой коюу м″мк″н эмес эле. Ошол себептен, роман жанры кыргыз адабиятында жаралган к″нд°н баштап адам жана коом маселесин кандайча иликтеп келген тарыхына кайрылуу зарылдыгы турду.

Андыктан М.Элебаевдин «Узак жол», К.Жант°шевдин «Каныбек», Т.Сыдыкбекковдун «Тоо арасында», «Биздин замандын кишилери», К. Баялиновдун «Боордоштор», Н.Байтемировдун «Тарых эстелиги», Т. Касымбековдун «Сынган кылыч», У.Абдукаимовдун «Майдан» романдарын 1-главада талдоого алдык. Ошондой эле аталган романдарга арналган адабияттаануучулар менен сынчылардын к°пт°г°н орчундуу макалалары изилд°° материалы катары пайдаланылды.

Изилд°°н″н методологиялык негизин к°р″н″кт″″ окумуштуулар Н.Б.Храпченконун «Творческая индивидальность писателя и развитие литературы», А.С. Бушминдин «Наука о литературе», «Методологические вопросы литературоведческих исследований», Т. Г. Браженин «О вариативности анализа», М.Горькийдин «О литературе», Н.Боревдин «Эстетика» деген ж.б. эмгектери т″зд″.

Диссертациянын ″ст″нд° ишт°°д°: М. И. Богданова, А. С. Исмакова, К.Асаналиев, К. Артыкбаев, А. Садыков, Б. Маленов, М. Борбугулов, К.Бобулов, Ч. Жолдошева, Е. К. Озмитель, М. Рудов, Ш.±м°талиев, И. Лайлиева, А. Акматалиев, А. Эркебаев, Л.±к″баева, О.Ибраимов, С.

Байгазиев, А.Мусаев, К. Даутов, С. Искендерова, М. Жумаев, К. Ибраимов, К.Абдылдабеков, И. Жумабаев сыяктууавторлордун илимий теориялык, илимий-популярдуу эмгектери илимий булак катары зор к°м°к болуп берди[1].

Иштин максаты жана милдети: Со×ку жыйырма, жыйырма беш жыл ичиндеги кыргыз романдарында адам жана коом маселесин к°рк°м чагылдыруудагы жазуучулардын чыгармачылык изден″″л°р″н″н өзгөчөлүктөрүн, жа×ычылдыктарын, аталган маселени чеч″″д°г″ индивидуалдуу чеберчиликтерин системалуу, концептуалдуу ачып берүү диссертациянын негизги максаты болду.

Кыргыз романдарында адам жана коом маселесин конкреттүү түрдө тигил же бул мезгилдин алмашылышынан, коомдун өзгөрүшүн°н, доордун жа×ыланышына байланыштуу кароо жана °зг°рг°н коомдун адамга тийген таасирин к°рк°м образдардын табиятын иликт°° менен ачып бер″″ ″ч″н диссертант төмөнкүд°й милдеттерди койду.

1. Адам жана коом маселесинин кыргыз романдарында реалисттик с″р°тт°°н″н °н″г″ш″н° (XX кылымдын 30–70-жылдары) экскурс жасоо.

2. Адам жана коом маселесинин 80-жылдарда к°рк°м иликтенилиши: Бул мезгилдеги изден″″ жана табылгалардын объективд″″, субъективд″″ к°р″н″шт°р″н ачып бер″″.

3. Кыргыз романындагы адам жана коом маселесин к°рк°м иликтенишиндеги жа×ы бийиктиктерди 90–жылдардагы романдардын мисалында анализге алуу.

Илимий иштин жаңычылдыгы баарынан мурда адам жана коом маселесинин кыргыз романдарында, к°рк°м иликтенишинин 80-90-жылдардагы жарык к°рг°н уруннтуу чыгармаларды иликт°° менен улуттук адабият таануу илиминде алардын илимий негизде биринчи жолу жалпылоого алынып жатышы менен т″ш″нд″р″л°т.

[1] Аталган авторлордун эмгектери диссертациялык иштин адабияттар тизмесинде берилген.

Ахгеме, повесть жанрларынын фактылык материалдарынын негизинде аталган маселе бүгүнкү күнгө дейре дегеле атайын изилдөөгө алынган эместигин эске алсак, (сөз 80-90-жылдар жөнүндө болуп жатат - М.С.) дал ошондой эле ахвалды романдарга да тиешелүү экендиги даана көрүнөт. (80-жылдарга чейинки романдар аталган проблеманын призмасынан тигил же бул маселелерге байланыштуу кандайдыр бир дехгээлде каралган - М.С.). Ал эми кийинки мезгилдерде улуттук адабиятыбызда романдын күрдөөлдүү өсүшү байкалса да, ал азыркы күнгө чейин атайын изилдөөнүн предмети боло элек. Ал тургай, мурда, совет мезгилинде дегеле сөз кылууга мүмкүн эмес проблемалар адам, коом маселесине байланыштуу жахы турмуштук кырдаалда жахыча сүрөттөлсө да, алар тууралуу адабий сын жана адабият таанууда али сөз боло элек эле.

Бул жылдарда жазылган романдардын айрымдары, мисалы М.Макенбаевдин детектив жанрындагы романдар циклы, А.Алдашевдин «Жер төлөдө ой толгоо» романы улуттук адабият таануу илиминде биринчи жолу кехири сөзгө алынганын, аларда адам жана коом маселеси кылмыш дүйнөсүнүн жабылуу көшөгөсүн ачуу менен биринчи жолу изилденгенин, аларга анализ да биринчи жолу болуп жатканы – иштин жахычылдыгын айгинелейт.

Коргоого сунуш кылынган негизги жоболор:

— кыргыз романдарынын алгачкы жылдарындагы адам жана коом маселесиндеги реалисттик сүрөттөөнүн өнүгүшүнө кайрылуу жобосу;

— роман жанрынын 80-жылдарындагы адам жана коом маселесин иликтөөлөрдөгү, изилдөөлөрдөгү , табылгаларды талдоо жобосу;

— азыркы кыргыз романдарындагы адам жана коом маселесин чечмелөөдөгү жахы бийиктиктерди ачуу жобосу.

Алынган жыйынтыктардын практикалик маанилүүлүгү: Диссертациянын негизги жыйынтыктары кыргыз романдарынын өнүгүү процессин аныктоодо, ЖОЖдордо

«Азыркы кыргыз адабияты», «Азыркы кыргыз романдары» боюнча атайын курстарды окутууда, атайын семинарларды °тк°р""д° колдонууга болот жана улуттук адабияттын тарыхын жазууда, окуп "йр°н""д° баалуу материал катары кызмат кылат.

Диссертациянын жыйынтыктарынын апробациясы: Дисссртация автордун 2001-жылдан берки иштеген ишинин, изилдөөлөрүнүн жыйынтыгы катары каралат. Бишкек жана Каракол шаарларында өткөрүлгөн илимий конференцияларда темага байланыштуу бир канча илимий баяндамалар окулду. Диссертация К.Карасаев атындагы Бишкек гуманитардык университетинин кыргыз адабияты кафедрасында жана Кыргыз Улуттук илимдер академиясынын адабият б°л"м"нд° талкуудан °тк°р"л"п, о× баасын алган.

Иштин мазмунун чагылдырган 8 макала жарык к°рг°н.

Иликт°°н" ж"рг"з""д° романдарды талдоого комплекст"" мамиле кылуу, к°рк°м табылгаларды салыштыруу, типтештир"" ыкмалары колдонулду.

Диссертациялык иштин структурасы. Иш кириш"", "ч глава, корутунду б°л"кт°рд°н жана пайдаланылган адабияттардын тизмесинен турат.

Иштин негизги мазмуну

Кириш"" б°л"м"нд° диссертациянын темасынын актуалдуулугу, маселеленин иштелиш (изилдениш) де×гээли, изилд°°н"н максаты жана милдеттери, алынган жыйынтыктардын тажрыйбалык мааниси, жа×ычылдыгы диссертациянын жыйынтыктарынын апробациясы, жарыяланышы, т"з"л"ш" камтылды.

Биринчи глава: «Адам жана коом маселесинин кыргыз романдарында реалисттик с″р°тт°°н″н °н″г″ш″. (XX кылымдын 30-70-жылдар)» деп аталат.

Адам жана коом маселеси кыргыз роман жанрынын алгачкы кадамында эле негизги маселе катары турмушту к°рк°м иликт°°н″н °з°г″н т″зг°н жана жазуучулар коомдук саясий, социалдык турмуштун б°т°нч°л″г″н Адам тагдырынын призмасынан чагылдырууга аракеттенишкен.

Алгачкы романдарда («Узак жол», «Тоо арасында», «Каныбек») Адам коомдун талаптарына шайкеш, ошол мезгилдеги саясий-идеологиялык ы×гайда, таптык позициядан с″р°тт°лг°н. Адамды чагылдыруудагы бул принцип кийинки т.а. 50-60-жылдардын романдарында да сакталган. («Тарых эстелиги», «Акыркы ок», «Боордоштор», «Да×кка жараша ж″к»). Турмуш чындыгын эпикалык масштабда көркөм жалпылоого алууга аракет жасалган бул романдарда, албетте, коомдук турмуштун мезгилге жараша өзгөчөлүктөрү, жүзү кандайдыр бир деңгээлде реалдуу чагылдырылган. Мезгилге, коомдук өнүгүүгө байланыштуу чыккан таптык, социалдык идеялык конфликттерде каармандардын образдары жаралып, мүнөздөрү ачылган. Ар бир доор, мезгил өз каарманын жараткандыгын диссертациялык иште с°з болгон чыгармалардын мисалдарынан көрүүгө болот.

Ошондой эле ал чыгармалардан жазуучулардын чыгармачылык тажрыйбасынын жетишсиздигинен, чеберчилигинин али бышып жетилбегендигинен улам келип чыккан кемчиликтерди да жолуктурабыз. Айрыкча, бул көрүнүштүн, окуянын сырткы жагына имерчиктеп, аларды сыпаттап сүрөттөөдөн жана каармандардын, мезгил, коом жараткан адамдын ички дүйнөсүнө сүңгүп кирүү, алардын иш-аракеттерине психологиялык анализ жасоодон өксүү сыяктуу кемчиликтерден көрүнөт.

30–70-жылдардагы кыргыз романдары социалисттик түзүлүштүн өнүгүп, «гүлдөп» турган жана социалисттик реализм методунун жетегинде жазылгандыгын да эстен чыгарбашыбыз керек. Ушуга байланышкан, ушуну менен шартталган жалпы эле СССР адабиятындагы мүнөздүү көрүнүштөн кыргыз романы да четте калган эмес, калышы да мүмкүн эмес эле.

Ошондуктан К.Асаналиевдин төмөндөгү пикирине кошулбай коюуга болбойт. Ал минтип жазган: «Социалисттик реализм кыргыз жазуучусуна роман жазууну үйрөттү, драманын татаал машакаттуу искусствосуна жол ачты, традициялуу поэзиянын түпкүрдөгү мүмкүнчүлүктөрүн кайрадан жандандырды, айтор «формасы улуттук, мазмуну социалисттик» деп аталган жаңы феноменди жаратып чыгарды. Отузунчу жылдарда пайда болгон жаңы турмуштун Кең-Суулар, кечээки жетим-жесир, эрксиз шордуулардан чыккан Алтын кыздар, Каныбектер жөнүндөгү чыгармалар, ошондой эле Ажал ордуна келген улуу революцияны, советтик бийликти, акылман жол башчы, көсөмдү даңазалаган баяндамалар законченемдүү жана социалдык зарылдык болчу. Сүрөттөөдөгү ашкере панегрик, бир беткей даңазалап мактоо социалисттик реализм жолундагы чыгармалардын көркөмдүк турпатын, бирдиктүү стилдик бөтөнчөлүгүн түзөт, анткени реалдуу турмушка, айлана чөйрөгө, дүйнөгө көз-караш ошондой калыптанган саясатка негизделген»[2]. Ошондой болсо да бул мезгилдин романдарында турмуш чындыгы ар кыл проблемаларга жуурулушуп (тарыхый–революциялык, тарыхый–коомдук, эмгек процессии:, андагы жа×ырган адам), к°рк°м адабиятта Адам жана коом маселесин к°рк°м таануу багытында тажырыйба топтоодо кыргыз адабиятынын тарыхында зор мааниге ээ болгон.

Кыргыз романдарында Адам жана коом маселесин жа×ыча к°з караштан с″р°тт°° «Биздин замандын кишилери» романынан башталып, 60-70-жылдардагы романдарда дагы жа×ы бийиктикке умтулган, («Мезгил», «Майдан», «Сынган кылыч») башкача айтканда адам коомдук мамилелердин туундусу гана болбостон, коомдук мамилелердин °зг°р″ш″н° таасир эткен инсан катары тере× психологиялуу, философиялуу татаал, карама-каршылыктуу с″р°тт°лг°н. Жогорудагы романдардан адамдын ички дүйнөсү, психологиялык карама-каршылыктар жазуучулар тарабынан терең иликтене

[2] Асаналиев К. Чыңгыз Айтматов: кечээ жана бүгүн. – Ф., 1995. –86-б.

баштагандыгын байкоого болот. Сүрөткерлердин профессионалдык чеберчилигинин өсүшү улуттук романистканы жаңы көркөм бийиктикке көтөрүү менен кайталангыс көркөм образдарды жаратууга багыт алды. Натыйжада мезгил, коом тарыхый шарт, согуштук кырдаал өзгөрткөн Емильян Красин, Качыке, Шералы, Абил бий ж. б. окшогон жаңы мүнөздөр жаралды. Аларда авторлор өздөрүнүн чыгармачылыгындагы адам концепциясын көркөм-эстетикалык негизде ишке ашырууга жетишти.

«Адам жана коом маселесинин 80-жылдарда к°рк°м иликтенилиши: изден""л°р жана табылгалар» деп аталган экинчи главада 80-жылдардын окурман журтка тартуулаган романдары баштагы жылдардагыдай эле камтыган турмуштук материалы ке×ири, козгогон проблемалары ар т"рк"н экени ошону менен катар адам жан д"йн°с"н иликт°° жаатына келгенде роман жанры ырасында эле сапаттык багытын °рк"нд°т""г° карай изден""г° т"шк°н"н, романистерибиздин адам, коом проблемасын козгоодо дагы жа×ы кадам ташташкандыктарын, жа×ы теманын ды×ын бузган романдардын жаралганын к°рө алдык. Экинчи главада сөз болгон романдардагы көтөрүлгөн адам, коом проблемасы мезгилге жараша °зг°р"п, жа×ы т"с алганы байкалды. Канча жыл «социалисттик коом» деп тарыхта калган жылдардын саясатында жашап, ал коомдун кетменин чаап келген мезгилдин романдарында ошол мезгилдин мүнөздүү белгилери калганын аларда сүрөттөлгөн окуялар жана каармандардын иш-аракеттери тастыктап турат. Мезгилдин тийгизген таасирлеринен улам адам, коом кээде болуп көрбөгөндөй азап тарткан учурларды да ар бир сүрөткер өзүнчө иликтеп, өзүнчө берген. Мурдагы жылдарга салыштырганда 80-жылдардагы чыгармаларда Адам менен коомдун өз ара карым-катнаш маселеси дагы тереңдетилип, ар кыл проблемалык аспектен каралгандыгын, маселенин масштабы кеңейгендигин көрүүгө болот. «Акырын күтпө» романында бул маселе кылмыш ишине байланыштуу ачылып, жаштардын мүнөздөрүнүн калыптанышындагы коомдук шарттын чечүүчү роль ойнору баса белгиленсе,

«Көкөй кести» романында согуш мезгилиндеги коомдук шарт адамдын ички потенциалын ачууга өбөлгө болгону көркөм иликтөөгө алынат. «Көкөй кестидеги» сүрөттөлгөн окуяны балким бүгүнкү күндүн окуучусу түшүнбөй, кабыл алышы да мүмкүн, алар үчүн эч андай болбошу керек. Ал эми бул чындык советтик доордун чындыгы, өзүнө тагылган милдетти так, аягына чейин аткарууга адамды социалисттик идеология тарбиялаган.

Жашоо, коомдун өнүгүшү, дайыма карама-каршылыктын биримдигинен турат. Ошол эле советтик доордо жүргүзүлгөн идеологиялык туура эмес саясат коомдун денесине жабышкан дарт катары күчөгөндөн күчөгөн учурлары да болду. Акыл-эсин алдырган Сабитжан, Тансыкбаевдерди жаратты. Абуталипке окшогон улуу адамдардын «белин» сындырып, коомго карата түз көз караш, оюнун азабын тартырды. Коомдогу оң-терс көрүнүштөрдүн масштабын кеңейтүү менен Ч. Айтматовго окшогон чыгаан жазуучулар биз иликтөөгө алган маселенин нрава-философиялык аспектилерин терең психологиялуу ачып, улуттук адабиятыбызды эстетикалык дагы бир бийик тепкичке чыгарды. Адамдагы адамдыктын көтөрүлүшүнө коом милдеттүү экенин жана ошол эле мезгилде коомду асылдандырууга, адамдар да чоң салым кошуштары керек экендигин «Кыямат» романынын мисалында көрдүк.

Кыргыз жазуучулары үй-бүлө маселесин терең изилдөө менен да коом жана адам маселесин көркөм чагылдырууга мүмкүн экендигин көрсөтүп келишет, анын бир мисалы катары З. Сооронбаеванын «Чоочун кишисине» токтолдук.

Маселени үстүртөдөн кароо, сүрөттөө эмес анын маңызына сүңгүп кирүү, тигил же бул көрүнүштү терең анализдөө, курч конфликт түзө билүү жана философиялык ойлорго чагылдырып жаткан маселени каныктыруу гана жазуучуларга ийгилик алып келген.

Ошентип 70-жылдардын аягы, 80-жылдарда жазылган романдар мурдагы жылдарга салыштырганда көптөгөн өзгөрүү, өнүгүүгө дуушар болду. Жазуучулар учурдун негизги маселелерине активдүү кайрылышып,

бүгүнкү биздин күндүн каармандарын жаратууга демилгелүү киришкен. Романдагы кыскалыкка (лаконизм) умтулуу бул жылдардын романдарынын дагы бир өзгөчөлүгү болуп саналат.

±ч″нч″ глава: «Кыргыз романы: адам, коом маселесинин к°рк°м иликтенишиндеги жа×ы бийиктиктер» (90-жылдар) деп аталат.

Кыргыз романдарынын 90-жылдардагы °н″г″ш″н° анализ жасоо менен алардагы адам жана коом маселесин иликт°° бизге т°м°нд°г″д°й жыйынтыктарды чыгарууга негиз берет.

Биринчиден, постсоветтик мезгилдеги коомдогу болуп жаткан идеологиялык °зг°р″″л°р, демократиялык кайра т″з″″л°р, кыргыз к°рк°м с°з °н°р″н° да °з таасирин тийгизгендиги байкалат. Эгерде мурда жазуучуларда °зд°р″н″н ж″р°г″н °й″г°н маселелерди ачык жазууга коомдук цензура м″мк″нч″л″к бербей келсе, жа×ы коомдук т″з″л″шт″н шартында с°з эркиндигине м″мк″нч″л″к берилди. Советтик мезгилдеги « жабык» деп эсептелген темаларга кайрылуу, ал темаларды курч жана чындыктуу ачып бер″″ кийинки мезгилдеги к°рк°м изден″″н″н бир багытынын т″зд″. Бул багыт М.Макенбаевдин романдарынан ачык байкалат. Тагдырдын жазмышы менен кылмыш кылтагына илинген адамдын коомдогу абалы, орду, маселеси ж°н″нд° ачык, агынан жарылып айтуу бул маселедеги коомдогу негативд″″ к°р″н″шт°рд″н ч″мб°тт°лг°н ж″з″н ачуу кыргыз адабиятында М.Макенбаевдин романдарына чейин системалуу к°рк°м жалпылоого алына электигин эске алсак, анда ал романдардын кыргыз романистикасындагы орду °з″н°н °з″ ачыкталаары белгил″″. М.Макенбаевдин биз жогоруда токтолгон романдарында эки доордогу, т.а. совет доорундагы жана эгеменд″″л″к мезгилиндеги адам, коом маселеси кылмыш жана жаза проблемасынын призмасынан чындыктуу каралган.

Т″рм° жашоосун бир сыйра кыдырып чыгып эле ага баа бер″″ же болбосо аны романдык ойломдогу чыгармага айландыруу бир жактуу же ″ст″рт болуп калаар эле. Мында автордогу жазуучулук азык ж°нд°мг° ээ жан

д″йн°с″, баамчылдыгы, анан да таланттуу адамдын кандайдыр бир себептер менен темир тордун артына отуруп калышы, «зона» турмушун өз көзү менен көрүп, андагы карама-каршылыкты өз жон териси менен сезип, башынан өткөрүшү детектив жанрынын жандангандыгына да жалпы эле кыргыз адабияты ″ч″н чо× утуш болгон экен деген ойго келеси×.

Экинчиден, 90-жылдардагы романдар кыргыз романистикасындагы сапаттык °зг°р″″л°р болгондугун айгинелейт.

Аларда турмуштук к°р″н″шт″ ″ст″рт°д°н баяндоодон бошонуу, ал тургай проблеманы улуттук алкактын чегинен эмес, жалпы адамзаттык, планетардык де×гээлде да кароого жетишкендик орун алган. Ошондон улам биз иликт°° предмети катары алган адам жана коом маселеси да жа×ы °×″тт°н кароого алынганын к°р°б″з. Ч.Айтматовдун «Кассандра тамгасы» – буга к″б°. Мында маселени автор али т°р°л° элек эмбриондордун укугун адамзат коомунда корголушу ж°н″нд°г″ маселени °т° курч, тере× философиялуу с″р°тт°г°н. Биздин оюбузча «Кассандра тамгасы» романы адам жана коом маселесин к°рк°м иликт°°д°г″ кыргыз романистикасындагы жа×ы с°з, жа×ы табылга.

±ч″нч″д°н, б″г″нк″ к″нг° чейин кыргыз прозасында согуш темасында к°пт°г°н чыгармалар жаралды. Согуш тууралуу бир караганда бардыгы эле айтылып, делип калгандай сезилет. Бирок, жазуучу А.Алдашевдин «Жер т°л°д°г″ ой толгоо» романы бул теманы белгил″″ бир де×гээлде жа×ы к°рк°м табылгалар менен байыткан. Романдагы с″р°тт°лг°н окуя да совет мезгилинде жабык тема болгон. Романда автор кыргыз адабиятында советтик НКВДнын ыплас иштерин чындыктуу с″р°тт°йт жана ошол мезгилде адамдык улуу гуманизмди да×азалайт.

Т°рт″нч″д°н, 90-жылдарда кыргыз адабиятындагы тарыхый темада жазуу традициясы дагы улангандыгын к°рд″к. Бул багытта А.Стамовдун бир жарым ми× жыл мурдагы тарыхка кайрылып, тарыхый окуялардын фонунда адам, коом маселесин жа×ыча иликт°°г° жасаган аракетин

«Жортуул» романынын мисалында анализденди. Бири-бирин °з ара толуктаган т°рт повестин романдык циклды т″з″п турушунун °з″нд° да чыгарманын сюжеттик композициялык курулушунун °зг°ч°л″г″ байкалат. Алардагы с″р°тт°лг°н окуялардын °н″г″ш″ Атаке баатыр заманындагы карама-каршылыктардын Адам тагдырындагы маанисин ачып берет жана адамдын эркиндик ″ч″н к″р°ш″н″н т″б°л″кт″″л″г″ ж°н″нд° философиялык ой «Жортуулдун» негизги °з°г″н т″з°т.

Ошентип, жогорудагы учурлар кантсе да 90-жылдарда кыргыз романдарында к″рд°°лд″″ °н″″г″ болгондугун (бул жылдары к°пт°г°н роман жарык к°рг°н″н айткан элек) ал сандык °н″г″″ акырындап сапаттык бийиктикке °тк°нд″г″н далилдейт.

Арийне, анализге алынган жана алынбаган романдарда идеялык-к°рк°мд″к жактан м″ч″л″шт″кт°р да жок эмес. Алсак, М.Макенбаевдин романдар циклын окуп отуруп, жала× эле т″рм°д° ак жеринен каплет т″шк°н адамдар отургандай болуп, чындыкка т°п келбегендик байкалат. Ошондой эле укук коргоо кызматкерлерининин бир жактуу с″р°тт°лг°н″н к°р″″г° болот. Жазуучуну жанына баткан жек к°р″″ жетелеп, °т° эмоцияга алдырып, бул тармакта иштегендер деги эле тыкан, таза таразалап иш алып баргандары жокко эсе катары с″р°тт°л″п калган учулар да кезигет. Менимче, жогоруда с°з болгон романдардын к°рк°мд″к жактан кемчиликтери да ушунда.

Негизинен илимий иштин ар бир главасында талданган романдар хронологиялык тартип менен эле кете берди деген түшүнүк болбош керек. Бүт бардык романдар жөнүндө кеп кылуу мүмкүн эмес экен. Ошонун ичинен белдүү делген романдар, анан эң башкысы адам жана коом маселеси курч коюлган романдар жөнүндө сөз болот.

Диссертациянын негизги мазмуну автордун т°м°нд°г″ публикацциялрында чагылдырылган:

1. Ч. Айтматовдун «Кассандра тамгасы» романында адам жана адам укугу. //Азыркы кыргыз тилинин жана адабиятынын актуалдуу маселелери. Н.Бейшекеевдик окуу. – Б., 2002.– 181–185-б.

2. Н. Байтемнровдун «Дил адеби» романындагы адам жана коом маселеси. //Эл агартуу. – 2002. – № 1–2. – 37–41-б.

3. Көркөм адабиятта адам жана коом маселесинин иликтениши. //Академик Б.М.Юнусалиев жана кыргыз филологиясы. Илимий макалалар жыйнагы. – Б., 2003. – 491–496-б.

4. Адам жана табият же кайрадан «Кыяматка» кайрылуу. Т″рк тилдери жана адабияты. //Илимий макалалар жыйнагы. 2-чыг. – Б., 2003. – 222–228-б.

5. Ч. Айтматовдун «Кылым карытар бир күн» романы, андагы Эдигейдин адамдык асылдыгы. //БГУнун жарчысы. – Б., 2003. – № 2. – 185–169-б.

6. Т. Касымбековдун «Сынган кылыч» романында адам, коом маселесинин көркөм иликтениши. //Кыргыз тили жана адабияты.– Б., 2003. – № 5. – 1241– 33-б.

7. Адам жана коом маселесинин кыргыз романдарында изилдениш тарыхы (30-60-ж.) Кыргызская государственность в художественной литература и публицистике Кыргызстана.(Жыйнакта). – Б., 2004. –341– 348-б.

8. Ч. Айтматовдун «Кассандра тамгасы» романындагы иксроддор, алардын коомго, адамга мамилеси. //Кыргыз тили жана адабияты.– Б., 2004. – № 7. – 106-108-б.

9. Ч. Өм″ралиевдин «Те×ирчилигинде» адам жана коом маселесине глобализациянын кыйырынан баа берилиши. //Кыргыз тили жана адабияты. – Б., 2004. – № 6. – 129-132-б.

10. М. Макенбаевдин романдарында мезгилдин адамга тийгизген таасири. // Кыргыз агрардык университетинин жарчысы.– Б., 2005. – № 1. – 208–211-б.

11. Адам тагдырына мезгилдин чеч″″ч″ ролу. //Кыргыз тили жана адабияты. – № 8. – Б., 2005. – 149–154-б.

12. Тикенект″″ зым тор артындагы адам тагдырлары. //БГУнун жарчысы. – № 2. – Б., 2006. – 108–110-б.

13. «Жер т°л°д°г″ ой толгоого» ой толгоо. //Кыргыз тили жана адабияты.– Б., 2008. – № 13. – 127–129-б.

Сыдыкбаева Мира Медеркуловнанын

«Адам жана коом маселесинин азыркы кыргыз романдарында к°рк°м интерпретацияланышы (80-90-жылдар)» деген темадагы 10.01.01 - кыргыз адабияты адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу ″ч″н жазылган диссертациялык иштин Аннотациясы

Негизги с°зд°р: Адам жана коом маселеси, адам психологиясына с″×г″″, к°рк°м интерпретация, адамдын °з″н″н жеке «мени», доордун алмашылышы, мезгилдин таасири, жазуучунун чеберчилиги, жа×ы тема, жа×ы каарман, романдын баалуулугу.

Диссертациялык иш 80-90-жылдардын кыргыз романдарындагы адам жана коом маселесинин к°рк°м иликтенишин изилд°°г° арналды.

Биринчи главада кыргыз романистикасынын алгачкы жылдарынан баштап 70-жылдарга чейинки °н″г″″ эволюциясы, андагы адам менен коом маселесинин чечмелениши талдоого алынды.

Экинчи главада Адам жана коом маселесинин 80-жылдарда к°рк°м иликтенилиши каралды. Бул мезгилдеги изилд°°л°р жана табылгалардын объективд″″, субьективд″″ к°р″н″шт°р″ изилденди.

±ч″нч″ главада кыргыз романындагы Адам жана коом маселесин к°рк°м иликтенишиндеги жа×ы бийиктиктери 90-жылдардагы романдардын мисалында анализ жасалды.

80-90-жылдарда жазылган романдар мурдагы жылдарга салыштырганда к°пт°г°н °н″г″″г°, °зг°р″″г° дуушар болгону, жазуулар учурдун негизги маселелрине активд″″ кайрылышып, б″г″нк″ адамды, анын коомдогу ордун, ролун жаратууга демилгел″″ киришишкени баса белгиленди.

Жыйынтыктап айтканда бул жылдардын романдарынын мазмунун т″зг°н окуялар буга чейин эч бир романда жолукпаган жа×ы тема, жа×ы табылгалар менен байыгандыгы ачылып берилди. Анан да адам жана коом маселесин иликт°°д° жа×ы ийгиликтер жаралганын, кыргыз адабияты жа×ы каармандардын катары менен толукталганы ке×ири с°зг° алынды.

Аннотация

диссертационной работы Сыдыкбаевой Миры Медеркуловны на тему: «Художественная интерпретация проблемы «человека и общества» в современных кыргызских романах» (80-90-гг.), предоставленной на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.01 - Кыргызская литература

Ключевые слова: *проблема человека и общества, развитие человеческой психологии, художественная интерпретация, личность человека, изменение эпохи, влияние времени, талант и творчество писателя, новая тематика, современные герои, ценность романа.*

Данная диссертационная работа представляет собой литературоведческое исследование и художественный анализ современных кыргызских романов (80-90гг. XX века) в контексте проблемы человека и общества.

В первой главе речь идет об эволюции развития кыргызского романизма, начиная от истоков становления от 30-х до 70-х годов XX века и отражены проблемы человека и общества в нем.

Во второй главе представлен художественный анализ кыргызских романов в ракурсе проблемы «человек и общество». Здесь были определены как объективные, так и субъективные факторы художественных поисков кыргызских романистов.

В третьей глава были проанализированы романы Ч.Айтматова, М.Макенбаева, А.Алдашева, А.Стамова, созданные в 90-х годах. Автор исследования приходит к выводу, что кыргызские писатели в своем творчестве уже достигли определенных художественных успехов, новаторства в интерпретации проблемы человека и общества по сравнению с предыдущими произведениями кыргызских прозаиков.

В диссертационном исследовании также идет констатация того, что в кыргызских романах 80-90-х годов произошли коренные художественные преобразование, отразившиеся в тематике, проблематике и содержании произведений кыргызских авторов, преломляющихся через осмысление проблемы человека и общества.

The summary

Dissertational work of Sydykbaeva M. M. on a theme: « Art interpretation of a problem « the person and a society » in Modern Kirghiz novels » (1980-1990), the scientific degree of the candidate given on competition Philological sciences on a speciality

10.01.01 - the Kyrgyz literature

Keywords: a problem of the person and a society, development of human of time, talent and creativity of the writer, new subjects, modern heroes psychology, art interpretation, the person of the person, change of an epoch, influence, value of the novel.

The given dissertational work represents literary research and the art analysis of modern Kirghiz novels (1980-1990.of the XX century) in a context of a problem of the person and a society. In the first chapter it is a

question of evolution of development of Kirghiz Romanism, beginning from sources of becoming from 30 till 70th years of XX century and problems of the person and a society in it are reflected.

In the second chapter the art analysis of the Kirghiz novels in a foreshortening of a problem « the person and a society » is presented. Here subjective factors of art searches of the Kirghiz novelists have been certain both objective, and.

In the third chapters Ch. Aytmatov, M. Makenbaev, A. Aldashev, A.Stamov's created in 90th years the novels have been analyzed. The author of research comes to conclusion, that the Kirghiz writers in the creativity have already reached the certain art successes, innovation in interpretation of a problem of the person and a society in comparison with the previous products of the Kirghiz prose writers.

In dissertational research also there is an ascertaining of that in the Kirghiz novels 80-90th years have occurred radical art the transformation, reflected in subjects, a problematics and the maintenance of products of the Kirghiz authors refracting through judgement of a problem of the person and society.